

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Державний заклад
«ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ
ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені К.Д. УШИНСЬКОГО»

БАБЧУК ОЛЕНА ГРИГОРІЇВНА

УДК: 159.9+179.9+159.942.5

**ОСОБЛИВОСТІ ТОЛЕРАНТНОСТІ ОСІБ З РІЗНИМИ ТИПАМИ
ЕМОЦІЙНОСТІ**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата психологічних наук

Одеса – 2012

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Державному закладі «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського» Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України.

Науковий керівник – доктор психологічних наук, професор
Саннікова Ольга Павлівна,
Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського»,
завідувач кафедри загальної та диференціальної психології.

Офіційні опоненти – доктор психологічних наук, професор
Журавльова Лариса Петрівна,
Житомирський національний агроекологічний університет, проректор з виховної роботи та зв'язків з громадськістю, завідувач кафедри психології та культурології;

кандидат психологічних наук

Гусєв Андрій Ігорович,

Одеський інститут Міжрегіональної академії управління персоналом (МАУП),
завідувач кафедри психології.

Захист дисертації відбудеться «06» квітня 2012 р. об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 41.053.03 у Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К.Д.Ушинського за адресою: 65020 м. Одеса, вул. Старопортофранківська. 26, конференц-зал.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д.Ушинського за адресою: 65020 м. Одеса, вул. Старопортофранківська, 36.

Автореферат розісланий «05» березня 2012 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Кузнєцова О.В.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. В умовах інтеграції, політичного й релігійного плюралізму, переструктуризації світового співтовариства все гостріше постають питання безконфліктної взаємодії між людьми. Вочевидь українське суспільство також переживає зазначені трансформаційні процеси, висуваючи певні вимоги до особистості, її властивостей, що допомагають людині бути стійкою в умовах стрімких змін оточуючого середовища. Тому в психологічній науці та практиці актуальною стає потреба в різнобічному осмисленні толерантності як феномена прийняття та розуміння навколишнього середовища.

У сучасній психології зазначена проблема вивчається в контексті дослідження особистісної обумовленості суспільної свідомості (В. О. Лабунська, С. Д. Максименко, Т. П. Скріпкіна), міжетнічної взаємодії та міжкультурної комунікації (Ф. С. Бацевіч, С. К. Бондирева, О. Б. Євтух, Л. П. Ільченко, А. П. Садохін, О. Б. Скуратова, Г. У. Солдатова, І. А. Стернін), педагогічної взаємодії та взаємовідносин у малих групах (Є. Ю. Клепцова, Я. Л. Коломинський, Є. І. Ляска, О. С. Матієнко, С. М. Ярмійчук), соціально-психологічної стійкості (Ф. Й. Василюк, С. Ю. Головін, А. В. Зімбулі, В. М. Золотухін, Ю. А. Іщенко, О. Р. Лурія, В. О. Петрицький), комунікативної сфери особистості (О. Г. Асмолов, Л. С. Банах, В. В. Бойко, С. К. Бондирева, Б. С. Гершунський, О. А. Грива, М. А. Джерелієвська, Л. П. Журавльова, А. Г. Скок), в контексті професійної підготовки (О. А. Грива, О. П. Саннікова, Ю. В. Тодорцева, О. Я. Чебикін). Окремим напрямком психологічних досліджень є вивчення толерантності до невизначеності (А. І. Гусєв, Є. Г. Луковицька, П. В. Лушин, Н. В. Шалаєв) та фрустраційної толерантності (А. М. Большакова, Л. М. Мітіна, Ю. В. Попик, О. О. Холодова).

Поряд зі спробами визначити сутність толерантності вивчаються також особистісні якості людини, що супроводжують прояви означеного феномена (Л. М. Дробіжева, Д. В. Зинов'єв, Л. И. Рюмшина, Ю. В. Тодорцева, Т. В. Углова).

У зарубіжній психології багато досліджень тематично близькі до проблематики толерантності. Це роботи з проблем стресостійкості і соціальної адаптації (С. Кобейса, Р. Х. Раге, Т. Х. Холмс); механізмів і проявів агресії (А. Басс, Л. Берковіц, Х. Хекхаузен); національної, релігійної і расової нетерпимості, ксенофобії (Т. Адорно, Г. Айзенк, М. Боуен, Т. Нельсон); механізмів емпатії (Е. Еріксон, К. Роджерс) тощо.

Актуальним є також вивчення не тільки загальних закономірностей толерантності, але й її індивідуально-психологічних проявів. Це потребує пошуку підґрунтя задля вивчення відмінностей у проявах толерантності. В якості такого підґрунтя нами обрана емоційність як властивість, що бере участь у регуляції діяльності та спілкування, як системоутворюючий чинник, що обумовлює структуру властивостей особистості (А. Є. Ольшаннікова, І. В. Пацявічюс, О. П. Саннікова).

Усе зазначене обумовило вибір теми дослідження «Особливості толерантності осіб з різними типами емоційності».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження виконане в межах наукової програми кафедри загальної та диференціальної психології, що входить до тематичного плану Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського «Теоретико-методологічні засади дослідження типового та індивідуального в структурі особистості професіонала» (номер держреєстрації № 0109V000193). Тему дослідження затверджено вченою радою Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (протокол № 6 від 25 січня 2007 р.) та узгоджено за рішенням Ради з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 2 від 27 лютого 2007 р.). Автором досліджувались індивідуально-психологічні прояви толерантності у осіб із різними типами емоційності.

Метою роботи є дослідження індивідуально-психологічних особливостей толерантності у осіб з різними емоційними диспозиціями.

Завдання дослідження:

1. Здійснити теоретико-методологічний аналіз проблеми толерантності, уточнити психологічну сутність та специфіку феномена, вивчити його структуру та компонентний склад показників.
2. Теоретично виявити спектр рис особистості, що супроводжують різні прояви толерантності; обґрунтувати вибір емоційності в якості основи дослідження індивідуально-психологічних характеристик толерантності.
3. Розробити програму емпіричного дослідження та комплекс психодіагностичних процедур спрямованих на вивчення толерантності та рис особистості гіпотетично пов'язаних з її показниками.
4. Вивчити психологічні особливості осіб, які розрізняються якісно-кількісним поєднанням показників толерантності.
5. Дослідити індивідуально-психологічні особливості толерантності у осіб, які розрізняються за емоційністю.

Об'єктом дослідження є толерантність як властивість особистості та її індивідуально-психологічні прояви.

Предмет дослідження – показники толерантності, емоційності, риси особистості, що супроводжують різні прояви толерантності.

Методи дослідження. У дисертаційній роботі використано: 1) теоретичні (аналіз та систематизація теоретичних підходів та емпіричних результатів, що містяться у наукових літературних джерелах); 2) емпіричні (бесіда, спостереження, тестування); 3) математико-статистичні методи (t-критерій Стьюдента (SPSS 13.0 for Windows)); використувався кількісний аналіз (кореляційний і факторний), а також якісний аналіз даних (метод «асів», «профілів»).

Психодіагностичний комплекс склали як традиційні, стандартизовані психодіагностичні методики, так і спеціально розроблені задля означеної мети:

а) для дослідження толерантності були використані: методика діагностики загальної комунікативної толерантності В. В. Бойко; «Індекс толерантності» Г. У. Солдатової із співавторами. Крім того, відповідно до вимог психометрики

задля вивчення якісних компонентів толерантності було створено (у співавторстві з науковим керівником) оригінальний «Тест-опитувальник якісних показників толерантності»;

б) з метою вивчення певних рис особистості, гіпотетично пов'язаних із толерантністю використовувалися: «Чотирьохмодальнісний тест-опитувальник емоційності», «Тест-опитувальник товариськості», «Тест-опитувальник емпатії», що розроблені О. П. Санніковою; «16-факторний особистісний опитувальник» Р. Кеттелла.

В емпіричному дослідженні, яке було проведене на протязі 2008-2010 років, приймали участь студенти різних факультетів Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. Вибірку дослідження склали 407 осіб у віці від 18 до 40 років. Окремо вибірка стандартизації тест-опитувальника складала 203 особи.

Наукова новизна одержаних результатів:

- вперше толерантність розглядається як складна властивість особистості, в структурі якої серед її різнорівневих характеристик виділяються якісні, що відображають сутність даного феномена; експліковані й описані якісні компоненти толерантності: емоційний, когнітивний та поведінковий; виявлені типи толерантності із високим, або низьким рівнем загального показника та якісно-кількісним поєднанням її вихідних показників; вивчені психологічні особливості особистості представників виявлених типів, їх характеристики; досліджена індивідуально-психологічна специфіка толерантності у осіб із різними типами емоційності;

- розширено та поглиблено знання про психологічну сутність толерантності; уточнено зміст зазначеного феномена у контексті його взаємозв'язків з певними властивостями особистості; доповнено уявлення про психологічний портрет толерантної та інтолерантної особистості;

- набуло подальшого розвитку уявлення про толерантність як властивість особистості та про її індивідуально-психологічні прояви.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає у виборі та обґрунтуванні системи методів і методик, спрямованих на діагностику показників толерантності, рис особистості, взаємопов'язаних з нею, та емоційності. Дана система включає як традиційні методики і процедури, що відповідають вимогам валідності та надійності, так і оригінальну методику, спеціально створену для діагностування якісних показників толерантності, результати апробації якої засвідчують можливість її використання в дослідницьких та практичних цілях.

Матеріали роботи були використані у процесі підготовки майбутніх фахівців в межах окремих тем курсів «Загальна психологія», «Психологія особистості», «Основи психології та педагогіки», «Соціальна психологія», «Диференціальна психологія», «Психодіагностика».

Основні результати дослідження були впроваджені у навчальний процес в Одеському національному політехнічному університеті (акт № 4 від 28.09.2011р.), в Одеській Державній Академії будівництва та архітектури (акт № 08-02-1943 від 04.10.2011р.), в Севастопольському міському гуманітарному університеті (акт № 49 від 10.10.2011р.).

Особистий внесок автора в роботах, що були виконані у співавторстві. Автором узагальнено стан проблеми, систематизовано теоретичні дані, що пояснюють структуру толерантності, виокремлено компонентний склад її показників; взято участь у розробці концепції методики, здійснено постановку проміжних дослідницьких завдань на різних етапах створення та апробації методики; самостійно зібрано емпіричні дані, проведено математично-статистичну обробку, інтерпретацію та обговорення отриманих результатів.

Апробація результатів дисертації. Основні результати дослідження доповідались на Міжнародній науково-практичній конференції «Розвиток особистості професіонала в умовах соціально-освітніх трансформацій суспільства: теорія і практика» (Одеса, 2007), на Міжнародній науково-практичній конференції «Психологія особистості: теорія, досвід, практика» (Одеса, 2007, 2009), на III Міжнародній науково-практичній конференції «Проблеми життєвої кризи» (Ніжин, 2011), на II Всеукраїнському психологічному конгресі, присвяченому 110 річниці від дня народження Г. С. Костюка (Київ, 2010), на V науково-практичній конференції студентів та молодих вчених «Психологічні проблеми сучасності» (Львів, 2008), на засіданнях кафедри загальної та диференціальної психології (2005-2011) та наукового семінару Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (2011).

Публікації. Результати дослідження представлено в 9 публікаціях: 5 статей, які опубліковано в наукових фахових виданнях України; 1 авторське свідоцтво; 3 тези наукових конференцій.

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг роботи складає 221 сторінки комп'ютерного тексту. Основний текст – 168 сторінок. Робота містить 19 таблиць, 8 рисунків, 4 додатка, що розміщені на 16 сторінках. Список використаних джерел включає 266 найменувань, що представлені на 26 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовано актуальність проблеми, визначено мету, завдання, об'єкт, предмет; викладено відомості про методи дослідження, висвітлено наукову новизну, практичне значення роботи; наведено інформацію про особистий внесок автора, апробацію результатів дослідження та публікації.

У першому розділі «Теоретико-методологічні засади дослідження індивідуально-психологічних особливостей толерантності» здійснено аналіз різних підходів до розуміння толерантності, описано її структуру в межах континуально-ієрархічного підходу, проаналізовано взаємозв'язок толерантності з широким спектром психологічних властивостей.

В результаті теоретико-методологічного аналізу літератури встановлено, що проблема толерантності розробляється в загальнофілософському, етичному, політичному, психологічному, педагогічному, медико-біологічному напрямках тощо, що вказує на її різнобічність, багатоаспектність та міждисциплінарний характер.

Уточнення сутності толерантності як психологічного феномена потребує звертання до таких понять, як: повага до іншого, готовність взаємодіяти з іншим, активне відкрите ставлення до нього, підтримка права інших на їх спосіб існування, сприяння затвердженню цих прав, установка на взаємність, терпиме ставлення до інших (О. Г. Асмолов, Ф. Й. Василюк, О. А. Грива, І. Б. Гріншпун, М. А. Джерелієвська, Л. М. Дробіжева, Р. Друа, А. В. Зімбулі, Д. В. Зинов'єв, В. М. Золотухін, Л. П. Ільченко, Є. Ю. Клепцова, К. П. Краковський, С. Д. Максименко, О. С. Матієнко, В. В. Розанова, Г. У. Солдатова, Т. В. Углова, М. Уолцер, Л. О. Шайгерова, О. Д. Шарова та ін.).

Результати численних досліджень (Л. В. Байбородова, В. В. Бойко, С. К. Бондирєва, О. О. Галицьких, Б. С. Гершунський, В. М. Гришук, М. Т. Громкова, П. Ф. Колмогоров, О. М. Лутошкін, Л. І. Маленкова, А. В. Мудрик, Н. В. Недорезова, О. П. Саннікова, О. В. Скрябіна, Л. І. Уманський, О. Я. Чебикін, Г. П. Щедровицький та ін.) свідчать про те, що саме толерантність є головною умовою ефективної взаємодії між людьми. Толерантність у спілкуванні сприяє пізнанню позиції, думки іншого, стабілізує сам процес комунікації. Все це призводить до сучасного розуміння толерантності як соціально та індивідуально-значущої цінності.

Узагальнення даних літературних джерел дозволяє розглядати толерантність як стійку властивість особистості, що проявляється в здатності до розуміння та прийняття іншої людини, її позиції до соціальних та релігійних поглядів, у готовності до активної взаємодії зі світом у позитивному напрямку, заснованої на стійкості до різноманітних впливів (загрози, невизначеності, новизни тощо) та усвідомлюваності принципу взаємності.

Як складна властивість особистості толерантність має багатоконцентну структуру. З позицій континуально-ієрархічного підходу (О. П. Саннікова) можна розглядати толерантність, як таку, що містить три рівні: 1) формально-динамічний - характеристики, що відображають форму й динаміку реалізації толерантного ставлення до оточуючого світу (потреба в активному прояві толерантного ставлення, інтенсивність, легкість прояву, усталеність толерантного стану тощо) та якісний - емоційні, когнітивні, поведінкові характеристики; 2) змістовно-особистісний - характеристики потребово-мотиваційної сфери, рівень актуального досвіду (толерантність як особистісна цінність); 3) соціально-імперативний - характеристики толерантності, які формуються під впливом суспільних, духовно-моральних, культурних аспектів і відображають уявлення особистості про толерантність як групову цінність, соціальну цінність, суспільну норму тощо.

На даному етапі дослідження вивчаються якісні характеристики толерантності, оскільки саме вони відображають її психологічну сутність. Аналіз наукових досліджень про структуру толерантності (С. Л. Братченко, Л. В. Бернадська, Є. Ю. Клепцова, Г. Крістал, О. Б. Скрябіна, О. О. Спіцина, Б. І. Хасан тощо) дозволив виділити і описати її компоненти: *емоційний* (емоції, які характеризують прийняття іншої людини), *когнітивний* (уявлення, думки, знання, що пов'язані з прийняттям іншої людини), *поведінковий* (зовнішні дієві прояви толерантного ставлення до іншого, готовність до взаємодії).

Дослідниками окреслюється широкий простір характеристик, які пов'язані із проявами толерантності. Серед таких характеристик визначаються: *психодинамічні, темпераментальні* – нервово-психічна стійкість, чутливість до психотравмуючих факторів (невизначеності, критичних ситуацій тощо), стійкість до стресу, емоційна стабільність, низький рівень тривожності, резистентність, відсутність ригідності, комунікативна та інтелектуальна енергійність і пластичність, схильність до емоцій, що супроводжують симпатію, повагу, доброту тощо (Ф. Й. Василюк, І. В. Воробйова, О. А. Грива, Д. В. Зинов'єв, О. Р. Лурія, Г. Олпорт, Є. В. Тріфонов та ін.); *характерологічні* – відповідальність, неупередженість, відсутність схильності до авторитаризму, впевненість в собі, незалежність, здатність справлятися з власними страхами і тривогою, терпіння, витримка, відчуття безпеки та захищеності, відкритість, довірливість, відсутність дипломатичності тощо (Т. Адорно, В. М. Золотухін, Є. Ю. Клепцова; Р. Кеттелл, Б. Крамер, Г. Олпорт та ін.); *когнітивні якості* – висока потреба в міркуванні, пошуку, глибокому аналізі інформації про світ, тенденція до розширення знання про своє оточення, схильність до посиленого структурування всієї інформації і знань, висока потреба у когнітивній завершеності, гнучкість мислення, високий рівень інтелекту, реалістичність, незалежність мислення, усвідомленість у слідуванні загальноприйнятими нормам (М. Крофорд, А. Кругланські, Дж. Качиоппо, Р. Петті, Є. С. Сухих та ін.); *комунікативні якості* – товариськість, безпосередність в спілкуванні, комунікативна толерантність, адекватність і точність в оцінці співбесідника тощо (В. В. Бойко, І. А. Василенко, О. П. Саннікова, Т. В. Углова, О. Г. Шавріна та ін.); *соціально-психологічні* – соціально-психологічна стійкість, схильність до упереджень, альтруїзм, етнічна ідентичність, розвиненість просоціальних установок, несхильність до ксенофобії, етнічна толерантність тощо (О. Г. Асмолов, О. Є. Блинова, Е. Богардус, С. Ю. Головін, І. Б. Гріншпун, Г. Олпорт, С. В. Рижова, Л. І. Рюмшина, Г. У. Солдатова, Є. В. Тріфонов, М. Уолцер, Е. Френкель-Брунsvик, Л. О. Шайгерова та ін.).

Основою задля вивчення індивідуально-психологічних особливостей толерантності, в даній роботі, обрана емоційність, яка розглядається як стійка властивість індивідуальності, що виражає схильність до переживання емоції певного знаку й модальності (В. Д. Небиліцин, А. Є. Ольшаннікова, О. П. Саннікова та ін.).

У другому розділі «Організація емпіричного дослідження толерантності осіб з різним типом емоційності» розкрито форми організації та зміст емпіричного дослідження, обґрунтовано вибірку, визначено та описано методичну процедуру дослідження толерантності та психологічних властивостей, що співвідносяться з нею. Наведено результати апробації «Тест-опитувальника якісних показників толерантності».

На підставі теоретико-методологічного аналізу даної проблеми розроблено програму емпіричного дослідження особливостей толерантності в осіб із різним типом емоційності, що включало такі етапи: підготовчий, діагностичний, аналітико-інтерпретаційний.

На підготовчому етапі було здійснено комплекс заходів організаційно-

методичного характеру, зокрема визначено логіку емпіричного дослідження, визначені умови його проведення, обрано основну вибірку дослідження, вибірку стандартизації, підібрано психодіагностичний інструментарій, який відповідає меті та завданням дослідження.

Аналіз психодіагностичної літератури показав, що незважаючи на широку представленість методик діагностики толерантності, немає такого психодіагностичного інструменту, за допомогою якого можна було б дослідити цілісну картину прояву саме якісних компонентів даної властивості. Тому, відповідно до задач дослідження, його методологічних засад і вимог психометрики було створено (у співавторстві) «Тест-опитувальник якісних показників толерантності», апробація якого показала високий ступінь валідності (змістової, конструктивної) та надійності (надійність частин тесту, тест-ретестову надійність, надійність паралельних форм). На основі аналізу наукових даних про толерантність і уявлення про метахарактеристики індивідуальності в якісній структурі толерантності попередньо були виділені і описані *емоційний, когнітивний та поведінковий компоненти*. Кожен із компонентів (показників) толерантності (інтолерантності), представляє собою біполярний континуум:

- *емоційний показник* – на додатньому полюсі характеризується прийняттям іншої людини, наявністю інтересу і позитивного ставлення до інших (радість, задоволення та ін.); на від'ємному – неприйняттям інших, відсутністю інтересу до іншої індивідуальності та емоціями негативного забарвлення (роздратування, гнів, страх, тощо);

- *когнітивний показник* – на додатньому полюсі характеризується такими установками, знаннями, нейтральними або позитивними думками та ін., які дозволяють приймати іншу людину; на від'ємному – наявністю таких думок та переконань, при яких неможливе або утруднене прийняття прав іншого на свою картину світу, позицію, погляди, дії та почуття);

- *поведінковий показник* – на додатньому полюсі характеризується схильністю до вибудовування своєї поведінки так, щоб дозволяти іншій людині бути самою собою, реалізацією поведінки, яка не порушує права іншого і демонструє позитивне ставлення до нього; від'ємний полюс цього показника характеризується відсутністю такої схильності, тобто реалізацією поведінки, яка перешкоджає прояву індивідуальності іншої людини.

Емпірична перевірка конструкту тесту за допомогою факторного аналізу індикаторів підтвердила правильність угруповання шкал для діагностики зазначених показників толерантності. Результати перевірки остаточного варіанту «Тест-опитувальника якісних показників толерантності» на надійність та валідність підтвердили можливість його застосування не лише для наукової роботи, але й у практичних цілях.

На діагностичному етапі емпіричного дослідження було запроваджено вимірювальні процедури, за допомогою обраної системи методів проводився збір емпіричних даних щодо показників толерантності та властивостей особистості, гіпотетично пов'язаних із нею.

Третій етап дослідження – аналітико-інтерпретаційний - був присвячений математично-статистичній обробці даних за допомогою методів кількісного

(кореляційний і факторний аналіз, t-критерій Стюдента) та якісного аналізу даних (метод «асів», «профілів»). На цьому ж етапі здійснено психологічний аналіз та інтерпретацію отриманих емпіричних даних, в тому числі і через співставлення з результатами інших дослідників.

У третьому розділі «Результати емпіричного дослідження індивідуально-психологічних особливостей толерантності» здійснено аналіз емпіричних даних та їх психологічну інтерпретацію, що розкриває характер взаємозв'язку між показниками толерантності та визначеним спектром властивостей особистості. Здійснено диференціально-психологічний аналіз, спрямований на вивчення психологічних особливостей осіб, що відрізняються типом толерантності (якісно-кількісним поєднанням цих показників) та досліджено специфіку толерантності осіб з різними типами емоційності.

В результаті кореляційного аналізу були виявлені багатозначні зв'язки між показниками толерантності і показниками обраного спектру рис особистості (товариськості, емпатії, емоційності тощо) гіпотетично пов'язаних із толерантністю.

В табл.1 наведені результати кореляційного аналізу між показниками толерантності, товариськості та емпатії.

Таблиця 1

**Значущі кореляційні зв'язки між показниками толерантності,
товариськості та емпатії**

Показник и толерант ності	Показники товариськості					Показники емпатії				
	ПС	Ін	Ш	Л	В	ЕЕ	КЕ	ДЕ	ПЕ	ЗПЕ
ЕТ	611**	197**	373* *	176*	158*	175*	148*	199* *	205* *	201**
КТ	189*	214**	178*	165*			209* *	307* *	287* *	197**
ПТ	588**	183**				159*		163*		
ЗПТ	482**	195**	181*	149*		178*	258* *	220* *	277* *	198**

Примітка: 1) n=204; 2) ** – значущість зв'язку на рівні $p \leq 0.01$; * – $p \leq 0.05$.
3) Умовні позначення: ЕТ – емоційний показник, КТ – когнітивний показник, ПТ – поведінковий показник, ЗПТ – загальний показник толерантності; ПС – потреба в спілкуванні, Ін – ініціативність, Ш - широта спілкування, Л - легкість у спілкуванні, В - виразність; ЕЕ - емоційна емпатія, КЕ - когнітивна емпатія, ДЕ - дійова емпатія, ПЕ - предиктивна емпатія, ЗПЕ - загальний показник емпатії.

Аналіз даних, представлених у таблиці показує, що показники толерантності виявляють додатні значущі кореляційні зв'язки з показниками товариськості, а саме: емоційний показник толерантності (ЕТ) виявив більше додатніх однопроцентних зв'язків з показниками: потреба в спілкуванні (ПС), ініціативність (Ін) та широта спілкування (Ш). Когнітивний показник (КТ)

додатньо пов'язаний із показником ініціативність (Ін) - на 1% рівні, а з показниками потреба в спілкуванні (ПС), широта спілкування (Ш), легкість у спілкуванні (Л) – на 5% рівні. Найменшу кількість зв'язків виявив поведінковий показник толерантності (ПТ): на 5% рівні з показником потреби в спілкуванні (ПС), на 1% – з показником ініціативність (Ін). Загальний показник толерантності (ЗПТ) виявив значущі додатні зв'язки майже зі всіма показниками товариськості, окрім показника виразність (В). Це можна пояснити тим, що виразність спілкування є незалежним параметром по відношенню до загальної вираженості толерантності.

Кореляційний аналіз показав наявність специфіки у співвідношенні якісних показників толерантності та емпатії. Емоційний показник толерантності (ЕТ) додатньо пов'язаний із показниками: дійова емпатія (ДЕ), предикативна емпатія (ПЕ), загальний показник емпатії (ЗПЕ) - на 1% рівні із показниками емоційна емпатія (ЕЕ) та когнітивна емпатія (КЕ) – на 5% рівні. Когнітивний показник толерантності (КТ) додатньо пов'язаний із показниками: когнітивна емпатія (КЕ), предикативна емпатія (ПЕ), дійова емпатія (ДЕ) і, як слід, із загальним показником емпатії (ЗПЕ). Що стосується поведінкового показника толерантності (ПТ), він виявив додатні п'ятипроцентні зв'язки з показниками емоційна емпатія (ЕЕ) і дійова емпатія (ДЕ). Таким чином, не випадково пов'язані емоційний показник толерантності – з показником емоційної емпатії, когнітивний показник толерантності серед інших зв'язків обов'язково пов'язаний із показником когнітивної емпатії, а поведінковий – з дійовою відповідно. Це може свідчити про існування взаємозалежності між якісними характеристиками пов'язаних між собою властивостей особистості.

Крім того, були виявлені зв'язки між показниками толерантності і факторами особистості (за Р. Кеттеллом). Зокрема, було виявлено, що показники толерантності корелюють на високому рівні значущості ($p \leq 0.01$, $p \leq 0.05$) з такими факторами особистості: A^+ (афектотімія), N^+ (сміливість), L^- (довірливість), Q_3^+ (високий самоконтроль), Q_4^- (розслабленість), Q_1^+ (екстраверсія), Q_{II}^- (емоційна стабільність), C^+ (сила «Я»), E^- (покірність), F^+ (безпечність), I^+ (м'якість), M^+ (мрійливість), O^- (самовпевненість), Q_1^+ (радикалізм).

Аналіз взаємозв'язків між показниками толерантності та емоційності дозволив встановити наступні факти. На значному рівні (1%) корелюють між собою всі показники толерантності із модальністю радість (Р). Із модальністю страх (С) і печаль (П) виявлені від'ємні значущі зв'язки, що свідчить про позитивне емоційне забарвлення проявів толерантності і негативне емоційне забарвлення проявів інтолерантності. Крім того, слід зазначити наявність від'ємних зв'язків когнітивного компоненту толерантності з показниками гніву (Г). Цей факт виключає прояв когнітивної толерантності при переживанні гніву.

Факторний аналіз дозволив згрупувати показники психологічних властивостей, що вивчаються. В результаті обрано чотирьохфакторну модель, яка містить такі фактори: «інтолерантність», «незалежність - слабкість “Зверх – Я”», «толерантність – гнів», «сміливість – печаль». Застосування цього методу

дозволило упорядкувати безліч параметрів, які вивчалися у співвідношенні з толерантністю.

Крім кількісного аналізу (кореляційний, факторний) було застосовано якісний аналіз і досліджено психологічні особливості осіб із різною специфікою толерантності. Попередньо за допомогою методу «асів» було обрано групи осіб із певним якісно-кількісним поєднанням показників толерантності. Найбільш поширеними типами є такі: групи осіб із високим рівнем значимості усіх показників (толерантні) та низьким рівнем значимості усіх показників (інтолерантні); групи осіб із домінуванням одного із компонентів толерантності, а саме: емоційного показника (що названо нами емоційним типом толерантності), когнітивного показника (когнітивний тип толерантності), поведінкового показника (поведінковий тип толерантності). Таким чином, виділено п'ять груп, які включають представників таких типів: толерантні, інтолерантні, емоційний тип, когнітивний тип, поведінковий тип толерантності.

Наступним кроком було вивчення за допомогою методу «профілів» психологічних особливостей представників виділених типів. В результаті виявлено, що група осіб із високим рівнем показників толерантності (толерантні) характеризується товариськістю; в них виражені усі характеристики активності спілкування: висока потреба (ПС⁺), легкість у спілкуванні (Л⁺), широта (Ш⁺) та прояв ініціативи (Ін⁺) у встановленні контактів і зав'язуванні знайомств, помірно виражені усталеність (У⁻) і виразність (В⁻) спілкування. Вони характеризуються високим рівнем емпатії: на достатньому рівні розвинуті когнітивні (КЕ⁺), емоційні (ЕЕ⁺), дійові (ДЕ⁺) та предиктивні (ПЕ⁺) компоненти властивості. Відрізняються довірливістю (L⁻), силою «Я» (С⁺), соціальною сміливістю (Н⁺), відсутністю схильності до почуття провини (впевненість в собі) (О⁻), самодостатністю і незалежністю (Q₂⁺), а також екстраверсією (Q_I⁺) та емоційною стабільністю (Q_{II}⁻).

Представники групи з низьким рівнем показників толерантності (інтолерантні) мають низьку потребу в спілкуванні (ПС⁻). Вони досить експресивні, але їх товариськість характеризується вузькістю контактів з навколишнім, вибірковістю, достатньо вираженою усталеністю спілкування (У⁺), такі особи не виступають ініціаторами у знайомствах і створенні нових стосунків (Ін⁻), їм притаманні труднощі вступу в соціальні контакти, відсутність легкості в спілкуванні з незнайомими оточуючими (ЛГ). У них слабо розвинена здатність до емпатії; менш всього виражена когнітивна (КЕ⁻) та предиктивна емпатія (ПЕ⁻). Вони характеризуються силою “Зверх – Я” (G⁺), прихильністю до порядку, консерватизмом, схильністю до домінування (Е⁺), відчуженістю, відособленістю (А⁻), низькою чутливістю, можливо, жорстокістю і суворістю (Г), практичністю, відсутністю схильності мріяти (МГ).

Представникам емоційного типу (ЕТ) властиві довірливість (L⁻), м'якість (Г⁺), безпечність (F⁺), мрійність (M⁺), сміливість (Н⁺), високий самоконтроль (Q₃⁺), розслабленість (Q₄⁻), низька тривожність (Q_{II}), щирість, здатність прощати, (А⁺), що вказує на їх душевні, людські якості: сердечність, доброту, відкритість, уважність до інших та очікування того ж від них, прагнення до приєднання і спілкування. Представникам цього типу характерні дійова (ДЕ⁺) і предиктивна

(ПЕ⁺) емпатія. Вони виявляють інтерес і позитивне ставлення до інших людей, схильність до переживання емоцій прийняття. У своїх емпатійних проявах вони, насамперед, намагаються допомогти людині, якій співчують, і можуть передбачати її емоційні реакції та особливості переживань. Емоційний тип також характеризується такими рисами, як експресивність, захопленість, безтурботність, життєрадісність, енергійність, динамічність, товариськість, а також у них розвинена увага, схильність до ідеалізації, творчий потенціал.

Особам із когнітивним типом (КТ) властиві радикалізм (Q₁⁺), самодостатність (Q₂⁺), критичність, соціальна сміливість (Н⁺), інтелектуальні інтереси, інформованість, схильність до вільнодумства (Q_{III}⁻). Помірна вираженість факторів (Г⁺) вказує на сентиментальність, м'якість до себе та оточуючих. Вони чутливі, здатні до емпатії, більш всього їм властиві дійова (ДЕ⁺) й когнітивна (КЕ⁺) емпатія, притаманні терпимість до себе і оточуючих, витонченість, артистичність, схильність до романтизму. Особистості цього типу зайво м'які, залежні, товариські, добродушні, чуйні, вільні, стримані і задоволені.

Психологічний портрет представників поведінкового типу (ПТ) толерантності доповнюється високим контролем поведінки (Q₃⁺), проникливістю (N⁺), безпечністю (F⁺), експресивністю, емоційною зрілістю (С⁺), витриманістю. Вони здатні до реалістичної оцінки дійсності, до управління ситуацією, до розсудливого міркування; контролюють власні емоції та поведінку, мають розвинені вольові якості, схильні діяти за планом, цілеспрямовано. Емпатійний профіль цього типу відрізняється дуже низьким значенням предиктивної емпатії (ПЕ⁻). Їх характеризує намагання доводити справи до кінця. Ці особистості мають вишукані естетичні уподобання, достатньо дипломатичні; схильні до енергійної реалістичної поведінки, демонструють готовність адекватно вирішувати життєві проблеми.

У контексті дослідження особливостей толерантності у осіб з різною емоційною диспозицією виокремлено групи досліджуваних із мономодальним типом емоційності, у яких відмічається домінування емоцій модальності «радість» (Р) або «гнів» (Г), а також групи із полімодальними типами – із сполученням домінуючих модальностей «гнів» і «печаль» (ГП); «радість» і «гнів» (РГ); «страх» і «печаль» (СП); «гнів», «страх» і «печаль» (ГСП). Складено їх психологічні характеристики у просторі різних виявів толерантності: комунікативної, етнічної, соціальної.

На рис. 1 зображені профілі якісних показників толерантності в осіб із різним типом емоційності.

Перш за все, слід зазначити, що профіль осіб групи Р «радість», розташований у просторі додатнього полюсу, що свідчить про їх схильність до прояву толерантності. Це характеризує їх як осіб, які здатні приймати інших людей такими, якими вони є, свідчить про їх уважність і інтерес до індивідуальності іншого, яка виражається в життєвій позиції, поглядах і поведінці. Ці особи мають установки, які сприяють прийняттю різноманіття світу, індивідуальностей людей. У них виражена активність інтересу до іншої людини, здатність до переживань, що складають паттерн «прийняття» і схильність до експресивного виразу цього прийняття (міміка, жести, інтонації).

Характеризуються достатньо вираженими показниками етнічної толерантності, наявністю таких особистісних рис, переконань і установок, що дозволяють позитивно ставитись до оточуючого світу та інших людей.

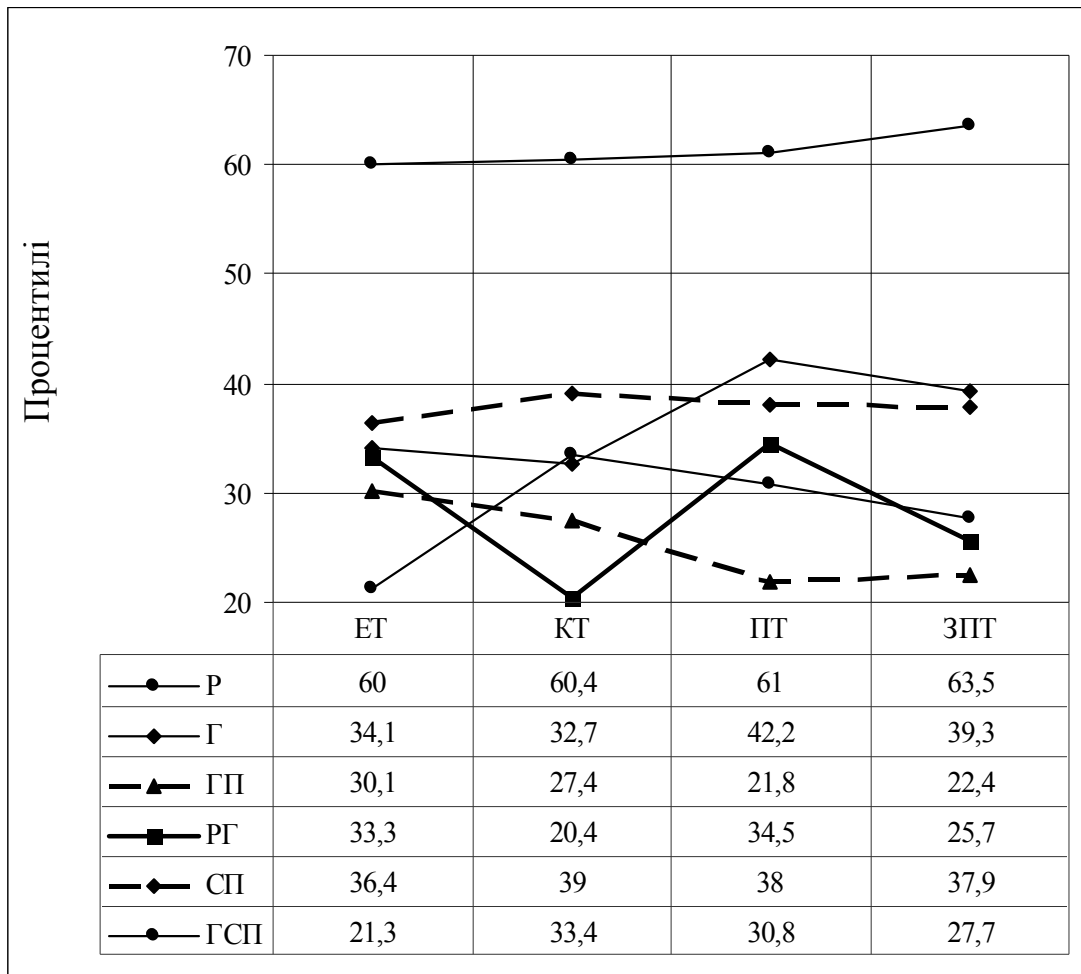

Рис. 1 Профілі якісних характеристик толерантності у осіб із різними типом емоційності

Примітка: 1. Середня лінія ряду проходить через позначення 50 процентиль. 2. Умовні позначення типів емоційності: Р – «радість»; Г – «гнів»; ГП – «гнів-печаль»; РГ – «радість-гнів»; СП – «страх-печаль»; ГСП – «гнів-страх-печаль». 3. Позначення якісних показників толерантності: КТ – когнітивний; ЕТ – емоційний; ПТ – поведінковий; ЗПТ – загальний.

На відміну від групи Р «радість» представники груп з домінуванням від'ємних емоцій Г «гнів», ГП – «гнів-печаль»; РГ – «радість-гнів»; СП – «страх-печаль»; ГСП – «гнів-страх-печаль» виявляють загалом за всіма показниками схильність до інтолерантності, яка визначає негативне ставлення до навколишнього, незадоволення ним, демонстрацію ворожості, озлобленості до інших людей, жорстких та різких реакцій, спрямованих на поведінку оточуючих. Про це свідчить той факт, що всі досліджувані показники без виключення розташовані у просторі від'ємного полюса. Розбіжності спостерігаються лише в ступені відхилення кожного показника певної групи від середньої лінії ряду.

Аналіз встановлених відмінностей між показниками толерантності у визначених групах надав можливість описати характеристики типів.

Особи з емоційною диспозицією Р «радість» характеризуються вираженістю всіх якісних характеристик толерантності. Ці особи мають установки, які сприяють прийняттю різноманіття світу, індивідуальностей людей. У них виражена готовність вибудувувати власну поведінку відповідно до самовиразу іншої людини. Вони не порушують права інших, визнаючи за оточуючими можливість бути самими собою, проявляти власну унікальність, схильність прощати іншим помилки, незручності, згладжувати неприємні почуття, що виникають при зіткненні з некомунікабельними якостями партнерів. Представники вибірки визначеної диспозиції не використовують себе у якості еталону при оцінці інших людей, не прагнуть перевиховати партнера, «підігнати» його під себе. У них виражена активність інтересу до іншої людини, здатність до переживань. Характеризуються достатньо вираженими показниками етнічної толерантності, наявністю таких особистісних рис, переконань і установок, що дозволяють позитивно ставитись до оточуючого світу та інших людей.

Представники типу емоційності Г «гнів», насамперед, характеризуються слабкою вираженістю когнітивного та емоційного компонентів толерантності, що вказує на переважання установок, думок, при яких важко усвідомити і прийняти права іншої людини на свою позицію, почуття, тобто на самовираз власної індивідуальності. Ці особистості схильні до емоційного неприйняття іншого, проявів емоційної нестриманості, агресивності, дратівливості, холодності, відстороненості, зневаги. Їм властивий високий рівень комунікативної інтолерантності, що виражається прагненням перевиховувати партнерів, впливаючи на них, невмінням прощати помилки іншим, акцентуванням на неприємностях у стосунках, тенденцією впливати на партнера, небажанням пристосовуватися до його індивідуальних особливостей, бажанням робити іншого «зручним» для себе тощо. Також їм притаманний низький рівень прояву етнічної, соціальної толерантності.

Особам з емоційною диспозицією ГП «гнів-печаль» властиві низькі значення всіх якісних показників толерантності. Вони характеризуються наявністю думок і установок, які не сприяють розумінню і прийняттю іншої людини. Такі особистості не проявляють інтересу до індивідуальності іншого, схильні до зневаги, емоційного неприйняття іншого та байдужості; на рівні поведінки демонструють неприйняття або ворожість. Також ці особи схильні до комунікативної інтолерантності, хоча в залежності від ситуації можуть виявляти й риси толерантного ставлення до партнерів по спілкуванню. Характеризуються низьким рівнем етнічної толерантності, невираженістю толерантності як риси особистості. Стосовно ставлення до різних соціальних груп мають як толерантні, так й інтолерантні установки і переконання.

Особи з емоційною диспозицією РГ «радість-гнів» продемонстрували низький рівень толерантності, тобто характеризуються вираженим невмінням прощати іншому його помилки, незручність, відсутністю наявності таких переконань і установок, які відображують толерантну позицію. Вони не згладжують власні емоції і почуття, коли стикаються з некомунікабельними

якостями іншої людини, не приховують незадоволення спілкуванням з нею, що, звісно, ще більш негативно впливає на емоційний фон спілкування. Досить вираженими в профілі цих осіб є нерозуміння, неприйняття індивідуальності іншого, його унікальності та небажання або невміння пристосовуватися до звичок, характеру, бажань інших. Найменш вираженим у них є когнітивний показник властивості. У сфері міжкультурної взаємодії, у ставленні до різних соціальних груп вони не відрізняються наявністю таких переконань і установок, які відображають толерантну позицію.

Представникам змішаного типу емоційності СП «страх-печаль» характерна рівномірна слабка вираженість якісних показників толерантності, середня загальна вираженість комунікативної толерантності. Проте їм все ж властива терпимість до фізичного/психічного дискомфорту, що створений іншими, схильність прощати іншим їх помилки, відсутність категоричності в оцінках їх поведінки, визнання унікальності інших тощо. Особи з СП-типом продемонстрували слабку вираженість толерантності як риси особистості та середню вираженість етнічної і соціальної толерантності.

Особи з типом емоційності ГСП «гнів-страх-печаль» продемонстрували високий рівень комунікативної інтолерантності, при цьому емоційне неприйняття партнерів по спілкуванню найбільш заважає виявам толерантності. Вони не бажають або не вміють приймати й розуміти індивідуальні особливості інших людей, прагнуть перевиховувати партнерів по спілкуванню, нетерпимі до дискомфорту, що створюється іншою людиною за будь-якими причинами (її погане самопочуття, пошук підтримки та співчуття, нервозність тощо). Особи з цією емоційною диспозицією не вміють прощати, схильні до «застрагання» на розбіжностях між собою і партнером і роблять це джерелом проблем і конфліктів. Також вони характеризуються низькою вираженістю етнічної, соціальної толерантності та толерантності як сукупності рис, переконань і установок, що обумовлюють відповідне ставлення до світу і людей.

Таким чином, емоційність, що виконує системоутворюючу функцію стосовно властивостей особистості (О. П. Саннікова), обумовлює і специфіку прояву толерантності. Це пояснюється, з одного боку, якістю емоційних переживань, що виражається прийняттям/неприйняттям об'єкту, спрямованістю на/від нього, активною/пасивною формою взаємодії з ним (В. Д. Небиліцин, А. Є. Ольшаннікова, О. П. Саннікова та ін.); з іншого – тріадою прийняття, якою проявляється толерантність – повага, симпатія, доброта, та тріадою ворожості, що є емоційним проявом інтолерантності – гнів, відраза, презирство (Д. В. Зинов'єв).

ВИСНОВКИ

Дослідження толерантності в дисертаційній роботі велось в двох напрямках. Перший пов'язаний з необхідністю аналізу феномена, що вивчається, із пошуком його структурних компонентів. Другий напрямок виявляє спектр найбільш значущих рис особистості, які закономірно пов'язані з показниками толерантності та визначає індивідуально-психологічні особливості толерантності осіб, які різняться типами емоційності.

1. Теоретично встановлено, що толерантність є властивістю особистості, яка проявляється у здатності розуміння, прийняття «іншого» із визнанням його прав на власну позицію, думку, індивідуальність, у готовності активно взаємодіяти зі світом у позитивному напрямку. Оскільки природа толерантності має багато проявів, починаючи з психофізіологічного і включаючи духовний рівень, її доцільно досліджувати, спираючись на положення континуально-ієрархічного підходу до структури особистості. З позицій цього підходу толерантність є складною властивістю, що по-різному проявляється на всіх рівнях особистісної структури.

2. На основі аналізу літературних джерел експліковані та описані якісні компоненти толерантності: 1) *емоційний компонент* – емоції, які визначають прийняття іншої людини, підтримують інтерес і позитивне ставлення до оточуючих; 2) *когнітивний компонент* – уявлення, нейтральні або позитивні думки, які дозволяють розуміти іншу людину і приймати її; 3) *поведінковий компонент* – прояви такої поведінки, при якій оточуючі почувають себе комфортно і вільно у виборі своєї позиції. Толерантна особистість демонструє позитивне ставлення до інших і таку поведінку, яка не порушує їх прав.

3. На основі теоретичного аналізу літератури виявлений певний спектр властивостей, який супроводжує прояви толерантності. Серед таких властивостей особистості найбільш вагомими є товарицькість, емпатія, ряд характерологічних та темпераментальних характеристик особистості. Вивчено зв'язок між толерантністю та емоційністю.

4. Для діагностики компонентів толерантності згідно з вимогами психометрики розроблено (у співавторстві) оригінальний «Тест-опитувальник якісних показників толерантності». Позитивні результати апробації свідчать про достатню його надійність і валідність, що підтверджує можливість використання в дослідницьких та практичних цілях.

5. Кореляційний аналіз дозволив встановити характер взаємозалежності між різнорівневими показниками толерантності, взаємозв'язки з релевантними для її прояву властивостями особистості та якісними характеристиками емоційності. У результаті факторного аналізу показників властивостей особистості, що вивчалися, виділено чотири фактори: «інтолерантність», «незалежність - слабкість “Зверх – Я”», «толерантність – гнів», «сміливість – печаль».

6. Виявлено типи толерантності за якісно-кількісним поєднанням її показників та описано їх психологічні характеристики. Встановлено, що толерантні особистості характеризуються активністю товарицькості (високою потребою, легкістю, широтою, ініціативністю, помірно вираженими усталеністю і виразністю спілкування); високим рівнем емпатії; відрізняються від інтолерантних довірливістю, добродушністю і відкритістю, силою «Я», соціальною сміливістю, відсутністю схильності до почуття провини (впевненістю в собі), самодостатністю і незалежністю, а також екстраверсією та емоційною стійкістю. Інтолерантні особистості мають низьку потребу в спілкуванні; їх товарицькість характеризується вузькістю контактів з оточуючими, обмеженістю соціального простору, вибірковістю, достатньо вираженою усталеністю

спілкування; у них слабо розвинена здатність до емпатії, особливо до когнітивних та предикативних її проявів. Такі особи характеризуються силою “Зверх – Я”, суворістю, практичністю, прихильністю до порядку, консерватизмом; схильністю до домінування, при цьому конформні.

З’ясовано психологічні особливості емоційного, когнітивного, поведінкового типів толерантності, що виявляються у специфіці емпатії, товарищескості та ряду характерологічних та темпераментальних характеристик особистості.

7. Особи із різним типом емоційності відрізняються між собою специфікою толерантності, тобто якісно-кількісним поєднанням її показників. Особам із емоційною диспозицією «радість» властивий достатній рівень вираженості всіх показників толерантності. Це характеризує їх як осіб, що здатні приймати інших людей такими, якими вони є, виявляти уважність і інтерес до індивідуальності іншого, ураховувати його життєву позицію, погляди і поведінку у процесах соціальної взаємодії. Протилежна тенденція виявлена у осіб з домінуванням від’ємних емоцій - у представників типів: «гнів», «гнів-печаль», «радість-гнів», «страх-печаль», «гнів-страх-печаль». Їх характеризує схильність до зневаги, емоційного неприйняття іншого та категоричність в оцінках його поведінки, невміння прощати оточуючим їх помилки. Отже, емоційність певним чином зумовлює індивідуально-психологічні прояви толерантності особистості.

8. Перспективами розробки даної проблеми є вивчення формально-динамічних і змістовних характеристик толерантності, її індивідуально-типологічних особливостей, а також впровадження програм корекції та розвитку толерантності.

Основні положення дисертації відображено в публікаціях:

1. Бабчук Е. Г. Психологические особенности личности с высокой и низкой толерантностью / Е. Г. Бабчук // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблема і пошуки: збірник наукових праць [гол. ред. Т.І.Сущенко]. – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2008. – С.20-25.

2. Бабчук Е. Г. Тест-опросник толерантності: структура и стандартизация / Е. Г. Бабчук, О. П. Саннікова // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського. – 2009. – Спецвипуск. – С. 126-132.

3. Бабчук О. Г. Толерантність як складна властивість особистості в індивідуально-психологічному вимірі / О. Г. Бабчук// Актуальні проблеми психології: Зб. наук. пр. Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України [за ред. С.Д. Максименка]. – 2010. – Т. X, вип. 16. – С. 34-42.

4. Бабчук О. Г. Толерантність у співвідношенні з індивідуально-типологічними характеристиками товарищескості / О. Г. Бабчук // Наука і освіта. – 2010. – № 9/LXXXVI. - С.17-21.

5. Бабчук О. Г. Досвід діагностики толерантності: результати апробації оригінальної методики / О. Г. Бабчук, О. П. Саннікова // Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки: зб. наук. пр. Київського національного університету імені Тараса Шевченка. – 2011. – Т.2. – С. 68-73.

6. А.с. Тест-опитувальник якісних показників толерантності / О. П. Саннікова, О. Г. Бабчук. - № 33969; заявл. 05.07.2010 р.

7. Бабчук Е. Г. Толерантность в профессионально-педагогическом общении / Е. Г. Бабчук: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Розвиток особистості професіонала в умовах соціально-освітніх трансформацій суспільства: теорія і практика»], (Одеса, 7-8 травня 2007 р.) / МОН України, ПДПУ імені К. Д. Ушинського. – Одеса: СМІЛ, 2007. – С. 7-10.

8. Бабчук О. Г. Специфіка емпатії у осіб з високою і низькою толерантністю / О. Г. Бабчук: матеріали V наук.-практ. конф. студентів та молодих вчених [«Психологічні проблеми сучасності»], (Львів, 7-8 травня 2008р.) / МОН України, Львівський нац. ун-т ім. Івана Франка. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – С. 6-7.

9. Бабчук О. Г. Прояв якісних особливостей толерантності в специфіці емпатії / О. Г. Бабчук: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. [«Індивідуально-психологічні якості особистості майбутніх психологів, та їх динаміка у період професійної підготовки»], (Одеса, 20 травня 2010 р.) / МОН України, ПНПУ імені К.Д.Ушинського. – Одеса: СМІЛ, 2010. – С.119-122.

АНОТАЦІЯ

Бабчук О.Г. Особливості толерантності осіб з різними типами емоційності. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук за спеціальністю 19.00.01. – загальна психологія, історія психології. – Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського», Одеса, 2012.

У дисертаційному дослідженні представлено теоретико-емпіричний аналіз феномена толерантності, яка розглядається як багатоконпонентна властивість особистості і вивчається з позицій континуально-ієрархічного підходу до структури особистості. Експліковано та описано якісні компоненти толерантності: емоційний, когнітивний та поведінковий. Для діагностування якісних компонентів толерантності розроблена (у співавторстві) оригінальна методика, результати апробації якої показали високу надійність і валідність, що дозволяє використати її в дослідницьких та практичних цілях.

Виявлено коло найбільш значущих рис особистості, з якими толерантність є закономірно пов'язаною. Вивчено специфіку взаємозв'язку між толерантністю та емоційністю.

За допомогою якісного аналізу виявлено та описано типи толерантності за рівнем вираженості та якісно-кількісним поєднанням її показників. Вивчено особливості товариськості, емпатії, факторів особистості (за Р. Кеттеллом) у представників кожного з типів.

Вивчено специфіку толерантності у осіб з різним типом емоційності, встановлено значущі відмінності у прояві цієї властивості.

Ключові слова: толерантність, структура толерантності, емоційний, когнітивний, поведінковий компоненти толерантності, тип толерантності, емоційність, тип емоційності.

АННОТАЦИЯ

Бабчук Е.Г. Особенности толерантности лиц с разными типами эмоциональности. – На правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.01 – общая психология, история психологии. – Государственное учреждение «Южно-украинский национальный педагогический университет имени К.Д. Ушинского», Одесса, 2012.

В диссертационном исследовании представлен теоретико-эмпирический анализ феномена толерантности, которая рассматривается как устойчивое свойство личности, проявляющееся в способности к пониманию и принятию другого человека, его позиции, в готовности к активному взаимодействию с миром, основанному на стойкости к разнообразным влияниям (угрозы, неопределенности, новизны и пр.) и осознанности принципа взаимности.

С позиций континуально-иерархического подхода к структуре личности толерантность рассматривается как многокомпонентное свойство, которое по-разному проявляется на всех уровнях личности (формально-динамическом, содержательно-личностном, социально-императивном).

Эксплицированы и описаны качественные компоненты толерантности: эмоциональный (эмоции, характеризующие принятие другого), когнитивный (представления, знания, нейтральные или позитивные мысли, которые способствуют пониманию другого человека), поведенческий (склонность выстраивать свое поведение так, чтобы другой при этом мог бы быть самим собой).

Для диагностики качественных компонентов толерантности разработана (в соавторстве) оригинальная методика «Тест-опросник качественных показателей толерантности», результаты апробации которой показали высокую степень надежности и валидности, что позволяет использовать ее в научных и практических целях.

Выявлен круг наиболее значимых черт личности, с которыми толерантность закономерно связана. Корреляционный анализ показал наличие значимых взаимосвязей между показателями данного свойства и параметрами общительности, эмпатии, факторами личности (по Р. Кеттеллу). Изучена специфика взаимосвязи между толерантностью и эмоциональностью.

С помощью качественного анализа выявлены и описаны типы толерантности по общему уровню выраженности и качественно-количественному сочетанию ее отдельных показателей: толерантные, интолерантные, эмоциональный тип, когнитивный тип, поведенческий тип толерантности. Изучены психологические характеристики представителей каждого типа.

Выявлены группы лиц с разными типами эмоциональности и установлено, что они отличаются спецификой проявления изучаемого свойства. Высокий уровень толерантности характерен для лиц, склонных к переживанию положительной эмоций, что характеризует их как способных проявлять внимание и интерес к индивидуальности другого человека, принимать чужие взгляды и жизненную позицию. У лиц с доминированием отрицательных эмоций

проявляется склонность к эмоциональному неприятию другого, категоричность в оценках, неумение прощать окружающим их ошибки.

Ключевые слова: толерантность, структура толерантности, эмоциональный, когнитивный, поведенческий компоненты толерантности, тип толерантности, эмоциональность, тип эмоциональности.

Babchuk O.G. Tolerance features of persons with the different types of emotionality - Manuscript.

Dissertation to qualify for the Candidate of Psychological Sciences academic Degree in specialty 19.00.01 – General Psychology, History of Psychology. – State Establishment of South-Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushinsky, Odessa, 2012.

The research presents theoretical and empirical analysis of tolerance phenomenon. In the framework of continual-hierarchical approach to personality structure tolerance is regarded as multi-property feature of personality. Tolerance quality components emotional, cognitive and behavioural are explicated and described. For diagnostics of tolerance quality components an original technique was worked out (in collaboration with Supervisor). The results of testing showed its high reliability and validity that allow it to be used for research and practical purposes.

Near the most significant personality features were identified that are naturally tolerant linked. The specificity of the relationship between tolerance and emotionality was studied.

The types of tolerance in terms of severity and quantitative combination of indices were identified and described with the use of qualitative analysis. The features of sociability, empathy, personality factors (under R. Kettell) for representatives of each type were discovered.

The specificity of tolerance in persons with different types of emotionality was studied, significant differences in the manifestation of this property were found.

Keywords: tolerance, structure tolerance, emotional, cognitive, behavioural components of tolerance, type of tolerance, emotionality, type of emotionality.